

Marcin Wójcik¹, Monika Wesołowska²

¹ Uniwersytet Łódzki

marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5236-5381>

² Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

monika.wesolowska@umcs.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6110-0270>

Depopulacja obszarów wiejskich w skali lokalnej. Przypadek województwa lubelskiego

Zarys treści: W artykule skoncentrowano się na zagadnieniu struktury i organizacji wiejskiej sieci osadniczej. Opracowano oryginalne postępowanie badawcze w zakresie analizy lokalnej osadnictwa, tj. skupiono się na zmianach zachodzących w jednostkach samorządu terytorialnego najniższego szczebla. Kwestię depopulacji podjęto w skali wewnątrzgminnej. Sformułowano następujące pytania badawcze: czy depopulacja dotyczy wszystkich jednostek osadniczych w gminach wiejskich? jakie typy gmin pod względem różnic demograficznych pomiędzy miejscowościami możemy wyróżnić? jakie są przyczyny występujących różnic pomiędzy jednostkami osadniczymi? Rozważania odnoszą się do istotnej dla planowania przestrzennego koncepcji osiedli kluczowych (*key settlements*). Sformułowano zatem hipotezę, w której założono, że liczba gmin, w których pomimo ogólnej depopulacji mamy do czynienia ze wzrostem niektórych osiedli, jest odpowiednio duża do określenia podstawowych prawidłowości przekształceń osadniczych. Temat poruszony w artykule jest ważny dla bieżącej i przyszłej organizacji lokalnych struktur osadniczych. Stwierdzono, że w większości gmin województwa lubelskiego wszystkie osiedla wiejskie traciły mieszkańców w pierwszych dwóch dekadach XXI w. Zauważono, że wzrost demograficzny w niektórych miejscowościach na obszarach gmin generalnie wyludniających się ma miejsce w strefach podmiejskich mniejszych ośrodków, choć trudno, ze względu na niepowszechny charakter zjawiska, stwierdzić w tym zakresie prawidłowości. Naszym zdaniem warto również zwrócić uwagę na wsie, które oficjalnie nie mają statusu wiejskiego, choć wykazują wiele takich cech. Część z nich w ostatnich latach otrzymała prawa miejskie. Rozwój tych osiedli na terenach wiejskich w kontekście koncepcji kluczowych osiedli powinien być wnikliwie zbadany w kolejnych studiach z tego zakresu.

Słowa kluczowe: osadnictwo wiejskie, depopulacja, osiedla kluczowe, region peryferyjny

Wprowadzenie

Rozważania na temat kształtowania przestrzeni miast i wsi, włączając w to aspekt planistyczny, stanowią wdzięczny i zarazem istotny obszar badań w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej (Śleszyński 2019).

Zagospodarowanie przestrzeni w różnych aspektach ewoluuje, a zmienność kształtów i funkcji osiedli zachodzi pod wpływem różnorodnych czynników zarówno o charakterze globalnym (np. megatrendy rozwojowe), jak i regionalnym oraz lokalnym (zmiany specyficzne dla poszczególnych obszarów). Przemiany polskiej przestrzeni, w tym obszarów wiejskich, są ciągiem przekształceń społecznych, ekonomicznych, politycznych, a w konsekwencji materialnych, takich jak formy użytkowania terenu, mieszkalnictwo, obszary produkcyjne, infrastruktura itp. (Maik 1992, Maćkiewicz i in. 2018).

Przedmiotem zainteresowania tego artykułu są przemiany wiejskiej sieci osadniczej. Osadnictwo to proces, który obejmuje różnorodne przekształcenia, zwłaszcza w dziedzinie zaspokajania potrzeb mieszkaniowych ludzi. Jest to zagadnienie wielopłaszczyznowe – dotyka sfer społeczno-kulturowych, ekonomicznych, planistycznych oraz infrastrukturalnych. Z geograficznego punktu widzenia istotą badań jest wyjaśnienie rozmieszczenia osiedli wiejskich zarówno w ujęciu ogólnym (np. na poziomie krajowym i regionalnym), jak i w ujęciu topograficznym (Kiełczewska-Zaleska 1972, Szymańska 2009). W tym pierwszym uwagę koncentruje się na funkcjonowaniu sieci i systemów osadniczych, np. w analizach dla potrzeb planowania regionalnego, natomiast w tym drugim badacze skupiają się na wewnętrznych strukturach organizacji przestrzeni, co jest użyteczne w planowaniu miejscowym (Maik 2012).

W artykule odniesiono się przede wszystkim do zagadnienia struktury i organizacji wiejskiej sieci osadniczej. W większym stopniu interesuje nas wymiar lokalny, tj. staramy się zwrócić uwagę na zmiany, które zachodzą w mikrostrukturach przestrzennych, co odpowiada terytorium gminy jako jednostki samorządu (JST). W rozważaniach powracamy do koncepcji bardzo istotnej z punktu widzenia planowania przestrzennego. Koncepcja osiedli kluczowych (*key settlements*) ma długie tradycje badawcze zarówno jako zagadnienie o charakterze poznawczym, jak i planistycznym (Cloke 1979). Osiedle kluczowe jest jednostką osadniczą, która pełni ważną rolę w strukturze danego regionu (obszaru). Rola ta wynika z koncentracji ważnych dla funkcjonowania społeczności lokalnych obiektów użyteczności publicznej, centrów usługowych czy miejsc o znaczeniu strategicznym. Przydatność tej koncepcji sprowadza się do rozpoznania dwóch zasadniczych kwestii. Z jednej strony są to pewne ogólne warunki zmiany traktowane jako element pobudzający lub wymuszający transformacje funkcjonowania lokalnych układów osadniczych (zmiany prawno-instytucjonalne, megatrendy rozwoju, zmiany polityczno-administracyjne). Z drugiej strony zwraca się uwagę na walor użytkowy, który polega na zastosowaniu koncepcji do oceny stopnia różnicowań pomiędzy elementami lokalnego systemu osadniczego i zaplanowaniu ewentualnej interwencji – jej zakresu i narzędzi do koniecznych przekształceń. Próba racjonalizacji systemów osadniczych różnych typów była i jest jednym z istotnych zagadnień badań krajowych oraz regionalnych systemów osadniczych. W badaniach funkcjonalnych podkreślano rolę określonych działań (funkcji) w wytwarzaniu spójności systemowej na określonym poziomie organizacji osadnictwa (por. Maik 1988, Suliborski 2010). W ostatnich latach dużo miejsca w tym zakresie poświęca się kwestiom utrzymania systemów osadniczych na poziomie

pozwalającym na społeczną i ekonomiczną egzystencję (np. Szmytkie, Tomczak 2015, Śleszyński i in. 2018).

Koncepcja i problem badawczy

Zagadnienie lokalnych sieci i systemów osadniczych było popularnym tematem badawczym w Polsce w okresie planowania centralnego, co w dużej mierze wynikało z podejmowanych w tamtym okresie działań na rzecz modernizacji wsi, zwłaszcza w regionach uprzemysławianych, oraz w zakresie przekształceń związanych z reformą administracyjną szczebla lokalnego (Wójcik 2012). Koncepcje badań formułowano głównie w nurcie studiów nad funkcjami i strukturą funkcjonalną osiedli (por. Suliborski 2010). Dla genezy takich badań i podstaw planowania przestrzennego obszarów wiejskich istotna była praca Chilczuka (1963) – modelowe opracowanie dotyczące klasyfikacji funkcjonalnej osiedli wiejskich. W pracy Chilczuka (1963, s. 7) wykorzystano koncepcję funkcji centralnych. Funkcja centralna interpretowana była jako „więź społeczno-gospodarcza życia mieszkańców danego terytorium”. W początkowym okresie badań osiedli dominowała przede wszystkim koncepcja ośrodków lokalnych jako układów obsługowych (Biderman 1967, Kiełczewska-Zaleska 1974, Zajchowska 1976, Liszewski 1993).

W latach 90. XX w. w polskiej literaturze przedmiotu zaczęto bezpośrednio nawiązywać do koncepcji osiedli kluczowych (Drobnik, Heffner 1994). Została ona adaptowana na polski grunt z prac brytyjskich (Newman 1967, Clout 1972). W Wielkiej Brytanii wykorzystywano ją do sterowania przemianami sieci osadnictwa wiejskiego. W latach 60. i 70. XX w. koncepcję stosowano do oceny roli bazy instytucjonalnej w rozwoju lokalnym (np. Cloke 1979). Założenia koncepcji osiedli kluczowych opierają się na teorii Christallerowskiej i jej modyfikacjach. Podejście to miało praktyczne zastosowanie, służąc do oceny racjonalizacji wielofunkcyjnej struktury osadnictwa wiejskiego (Drobnik, Heffner 1994, s. 20). Istotną różnicę w badaniach nad obszarami wiejskimi stanowiło skupienie się na strukturze lokalnych sieci osadniczych, w przeciwieństwie do badań nad różnicowaniem funkcjonalno-przestrzennym gmin jako całości. To podejście było charakterystyczne również we wcześniejszych pracach dotyczących przekształceń lokalnych sieci i systemów osadniczych (Zagożdżon 1964, Maik 1993).

W ostatnich latach interesujące prace na temat zmian w strukturze osadnictwa wiejskiego w skali lokalnej napisała Wesołowska (2018a). Prowadziła ona badania nad procesem zanikania wsi. Za główny wskaźnik określający zanikanie przyjęła rzeczywisty spadek liczby ludności w sołectwie, któremu towarzyszy ubytek liczby mieszkań. Ustaliła ona, że na terenach charakteryzujących się szybkim tempem utraty liczby ludności dochodzi do degradacji tkanki osadniczej, co w konsekwencji może prowadzić do zaniku wsi. W efekcie zaobserwowano rozrzedzanie się wiejskiej sieci osadniczej. Oprócz przemian osadniczych wskazywano również na inne konsekwencje procesu depopulacji, m.in. kurczenie się przestrzeni zabudowanej wsi oraz osłabienie kapitału społecznego. Z prowadzonych

przez wspomnianą autorkę badań wynika również, że największe zmiany krajo-brazowe dokonują się w dwóch typach obszarów: w strefach podmiejskich oraz w rejonach o wysokich walorach turystycznych (Bański, Wesołowska 2012, Wesołowska 2016b, 2018).

Współczesne procesy przekształceń społeczno-gospodarczych zmuszają nas do formułowania nowych problemów badawczych. Mają one, podobnie jak poprzednie, przesłanki o charakterze poznawczym oraz planistycznym. Wśród wielu zjawisk, które mają charakter masowy, bardzo dużo miejsca poświęca się kwestiom demograficzno-społecznym. Wyludnianie się wsi jako efekt zmniejszającego się przyrostu naturalnego i odpływu migracyjnego wskazywane jest jako sytuacja kryzysowa (Stanny i in. 2018, Heffner, Latocha 2021). Zmiany demograficzne o takim charakterze będą wpływały na inne składowe rozwoju obszarów wiejskich, w tym np. na aktywność ekonomiczną, wybory polityczne czy planowanie przestrzenne. Procesy te nie zachodzą w równym tempie na terenie całego kraju i są zróżnicowane regionalnie. Depopulacja w większym stopniu dotyka obszary Polski wschodniej i środkowej oraz o niekorzystnych warunkach gospodarowania (np. Janiszewska 2015, Szmytkie, Tomczak 2018). Perspektywicznie, zgodnie z prognozami demograficznymi, zjawiska kryzysowe w tym zakresie będą dotyczyły większości obszarów wiejskich kraju, zwłaszcza położonych peryferyjnie w stosunku do dużych i średnich miast (por. Frenkel 2016, Stanny i in. 2023).

Kwestia, którą tu podniesiono, odnosi się do skali lokalnej – wewnątrzgminnej. W tym kontekście sformułowano pytania badawcze:

1. czy depopulacja dotyczy wszystkich jednostek osadniczych w gminach wiejskich?
2. jakie typy gmin pod względem różnic demograficznych pomiędzy miejscowościami możemy wyróżnić?
3. jakie są przyczyny występujących różnic pomiędzy jednostkami osadniczymi?

Stawiamy zatem hipotezę, w której zakładamy, że liczba gmin, w których pomimo ogólnej depopulacji mamy do czynienia ze wzrostem niektórych osiedli, jest odpowiednio duża do określenia podstawowych prawidłowości przekształceń osadniczych. Podejmujemy też dyskusję nad adekwatnością koncepcji osiedli kluczowych do opisu przemian osadnictwa wiejskiego oraz formułowania priorytetowych celów planowania w skali lokalnej w obecnych warunkach demograficzno-osadniczych.

Źródła danych i metodyka badań

W artykule określono zmiany demograficzne, jakie zachodzą na poziomie najmniejszych jednostek samorządu terytorialnego, tj. gmin. Do zobrazowania tego zagadnienia wybrano województwo lubelskie. Na podstawie analizy zmian zaludnienia w statystycznych miejscowościach wiejskich wyszczególniono grupy gmin charakteryzujące się odmiennymi procesami demograficznymi w lokalnej strukturze osadnictwa. Według definicji Głównego Urzędu Statystycznego za miejscowość uznaje się jednostkę osadniczą lub inny obszar zabudowany odróżniający

się od innych miejscowości odrębną nazwą, a przy jednakowej nazwie – odmiennym określeniem ich rodzaju. Miejscowości samodzielne nazywane są w rejestrze TERYT „podstawowymi”. Przynależność do miejscowości podstawowej określa na jest przede wszystkim według prowadzonej numeracji porządkowej nieruchomości¹. W 2021 r. w województwie lubelskim znajdowały się 3334 wiejskie miejscowości podstawowe.

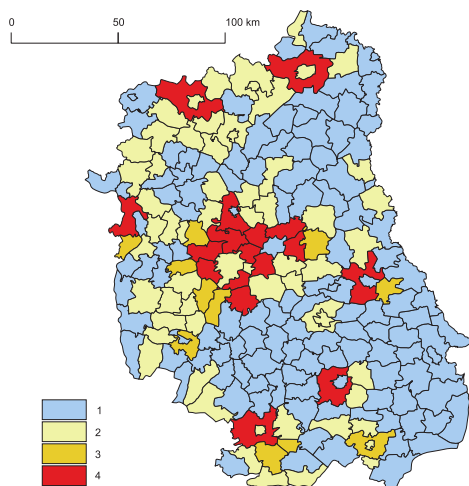
Podziału miejscowości według zmian liczby mieszkańców dokonano na podstawie danych ze spisów powszechnych ludności. Zastosowano je, ponieważ wyróżniają się one wysokim stopniem szczegółowości i są uznawane za cenne źródło informacji. Z punktu widzenia możliwości prowadzenia analiz demograficznych spis ludności, przedstawiający stan i strukturę ludności w jednym momencie na terenie całego kraju oraz ukazujący wszechstronne zależności między rodzajami analizowanych cech, ma największe znaczenie wśród źródeł informacji statystycznej (Holzer 2003). Dostępne dane spisowe pozwoliły na prowadzenie badań na poziomie najniższego szczebla jednostek administracyjnych, jakimi są miejscowości statystyczne, wyróżniające się wyraźną specyfiką przebiegu procesów demograficznych. W podejściu dynamicznym uwzględniono dane statystyczne i przestrzenne za okres 2002–2021. W 2002 r. na obszarze województwa lubelskiego znajdowało się 213 gmin, z czego 172 miały charakter wiejski, a 21 miejsko-wiejski. W przeciągu 20 lat 9 gmin wiejskich stało się gminami miejsko-wiejskimi. Były to: Goraj, Siedliszcze, Rejowiec, Modliborzycze, Urzędów, Kamionka, Józefów nad Wisłą, Lubycza Królewska i Łaszczów. Jednak z uwagi na porównywalność danych z 2002 r. gminy te w 2021 r. analizowane były jako w całości wiejskie, bez wyłączenia ich części miejskiej.

W pierwszej kolejności w procedurze badawczej określono zmiany liczby ludności na poziomie gmin pomiędzy rokiem 2002 i 2021 (ok. 20 lat). W dalszej części wykonano analizę danych statystycznych dotyczących zmian liczby ludności w poszczególnych miejscowościach wiejskich. Wyróżniono zatem wsie o spadku bądź wzroście zaludnienia w latach 2002–2021. Kolejnym krokiem była delimitacja opierająca się na zasadzie podobieństwa i przynależności. Wyodrębniono w ten sposób typy gmin ze względu na specyfikę wzrostu liczby ludności w poszczególnych miejscowościach. Następnie wydzielono jednostki osadnicze, które odnotowały jednocześnie znaczny wzrost ludności w kategoriach względnych (%) i bezwzględnych (liczba mieszkańców). Wytypowano w ten sposób osiedla wiejskie, w których wykonano wywiady telefoniczne w urzędach gmin właściwych dla danej miejscowości. Miało to na celu wyeliminowanie ewentualnych błędów statystycznych, a także określenie przyczyn wzrostu demograficznego miejscowości.

¹ Miejscowość statystyczna to wyodrębniony dla celów statystycznych zespół kilku miejscowości obejmujący z reguły wieś oraz przyległe do niej przysiółki i inne mniejsze miejscowości, dla których łącznie zbierane są i opracowywane dane statystyczne. Jest on określony wspólną nazwą, przeważnie większej miejscowości (<https://bdl.stat.gov.pl/> BDL/metadane/teryt/miejscowosc).

Rezultaty badań

Województwo lubelskie, klasyfikowane na szczeblu europejskim jako obszar problemowy, zmagają się z trwałymi zakłóceniami w rozwoju spowodowanymi czynnikami społecznymi i gospodarczymi, które są na tyle silne, że samodzielnie trudno byłoby im sprostać bez zewnętrznej pomocy (Zaktualizowana koncepcja... 2005). Obszar ten jest niezwykle interesujący z punktu widzenia badań nad problematyką ludnościową, zarówno jako całość, jak i w kontekście podziału na mniejsze jednostki, czyli powiaty i gminy. Przez wiele dziesięcioleci województwo lubelskie, w przeciwieństwie do innych regionów Polski, zwłaszcza tych na zachodzie i północy kraju, wykazuje negatywne trendy demograficzne. Fakt ten wynika z różnych czynników związanych z lokalizacją i rozwojem społeczno-gospodarczym tego obszaru. Peryferyjna pozycja względem bardziej rozwiniętych regionów i głównych ośrodków miejskich kraju, a także brak uwzględnienia tych obszarów w ogólnokrajowych planach rozwojowych przez władze PRL po II wojnie światowej, spowodowały, że tereny te pozostawały na uboczu pod względem dużych inwestycji (por. Węclawowicz 2020). Specyfika prowadzonej gospodarki, opartej głównie na tradycyjnym i mało wydajnym rolnictwie, niski stopień urbanizacji oraz niedoinwestowanie w infrastrukturę spowodowały utrzymywanie się niskiego poziomu życia oraz małą atrakcyjność osadniczą regionu, szczególnie dla ludzi młodych. Przyczyniło się to do nasilonej emigracji z tych terenów już od lat 50. XX w., co sprawiło, że województwo stało się jednym z głównych obszarów o malejącej liczbie mieszkańców (Eberhardt 1989, Wesołowska 2016a). Sytuacja demograficzna województwa nie poprawiła się w nowych warunkach gospodarczych (wejście do UE). Wiele niekorzystnych zjawisk ludnościowych nasiliło się, prowadząc do powstawania coraz rozleglejszych obszarów o malejącej liczbie mieszkańców (Flaga, Wesołowska 2018).

Ryc. 1. Zmiany zaludnienia gmin województwa lubelskiego w latach 2002–2021

1. > -10%, 2. -10–0%, 3. 0–10%, 4. > 10%

Źródło: opracowanie własne.

Wiele niekorzystnych zjawisk ludnościowych nasiliło się, prowadząc do powstawania coraz rozleglejszych obszarów o malejącej liczbie mieszkańców (Flaga, Wesołowska 2018).

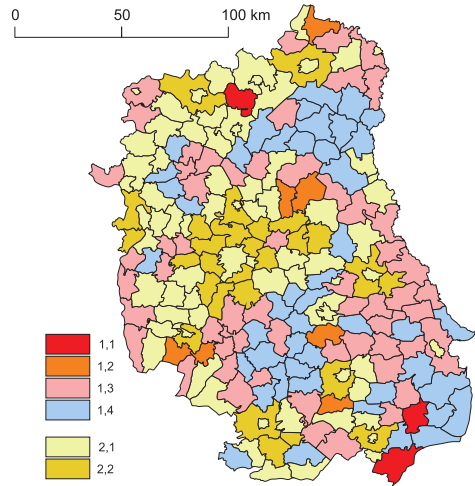
Pierwszym krokiem w procedurze badawczej było określenie zmian liczby ludności na poziomie gmin pomiędzy 2002 a 2021 r. Do badań wytypowano 193 gminy wiejskie i miejsko-wiejskie województwa lubelskiego. Uznano, że spadek liczby ludności o 10% w okresie 2002–2021 upoważnia do stwierdzenia, że gminy te mają charakter depopulacyjny (ryc. 1). W województwie lubelskim było aż 59% wszystkich gmin o charakterze wiejskim (113 gmin). Najniższy spadek odnotowano w gminie Kąkolwnica, tj. 10,1%, najwyższy w gminie Ułęż, tj. 24,2%.

Punktem wyjścia do dalszego postępowania była analiza danych statystycznych dotyczących zmian liczby ludności w poszczególnych miejscowościach wiejskich. W każdej z gmin na poziomie wiejskich miejscowości podstawowych zdiagnozowano wsie o spadku bądź wzroście zaludnienia w latach 2002–2021. Następnie wykonano delimitację, opierając się na zasadzie podobieństwa i przynależności. Grupowanie przeprowadzono za pomocą metody porządkowania, dla każdej gminy określono inne, do niej podobne lokalne układy osadnicze. Wyróżniono 4 typy gmin:

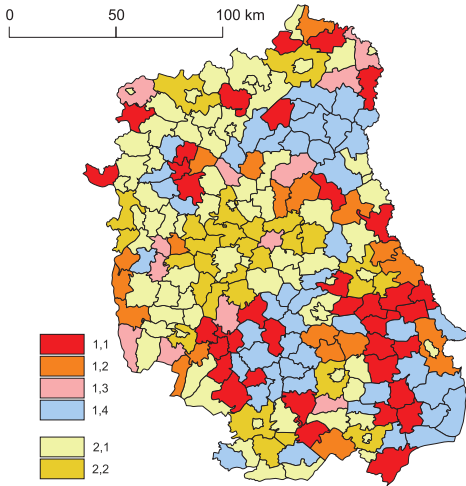
- gminy, w których wieś gminna wykazała się wzrostem zaludnienia (1),
- gminy, gdzie oprócz miejscowości gminnej wzrost zaludnienia odnotowały inne wsie (2),
- gminy, w których wzrost zaludnienia odnotowały inne miejscowości (3),
- gminy ze wszystkimi wsiami charakteryzującymi się spadkiem zaludnienia (4) (ryc. 2).

W pierwszej grupie znalazły się tylko 3 gminy: Kąkolewnica, Łaszczów i Lubyca Królewska. Druga grupa gmin reprezentowana jest przez 7 jednostek, trzecia przez 57. Należy jednak zaznaczyć, że wzrost liczby ludności w poszczególnych gminach dotyczył pojedynczych wsi. W 36 przypadkach była to 1 wieś, 19 gmin odnotowało wzrost w 2 wsiach, a tylko 12 gmin w 3 lub więcej wsiach (ryc. 3). Główna uwaga w dalszych analizach skierowana została na gminy depopulacyjne, w których znalazły się wsie ze wzrostem zaludnienia (67 gmin). Podjęto się zatem identyfikacji tych miejscowości, które mogą być utożsamiane z osiedlami kluczowymi (rozwojowymi) na tle negatywnych trendów demograficznych na całym obszarze gminy.

Spośród 138 miejscowości, które odnotowały wzrost zaludnienia, pomimo położenia w gminach z ubytkiem ludności większym niż 10%, w większości stwierdzono niewielkie wzrosty – do 10% (ryc. 4, 5). Tylko 25 miejscowości (18%) charakteryzował wzrost zaludnienia wynoszący powyżej 20% w analizowanym okresie 2002–2021. Jeżeli przeanalizujemy wzrost zaludnienia w liczbach bezwzględnych, to w większości miejscowości był on na poziomie do 20 osób. Jedynie w 15 miejscowościach (11%) wystąpił wzrost zaludnienia o więcej niż 50 osób.

Ryc. 2. Gminy województwa lubelskiego
 1. z ubytkiem ludności większym niż 10%:
 1.1. 1 wieś gminna odnotowała wzrost
 1.2. 2 wsie gminna i inne odnotowały wzrost
 1.3. 3 wsie inne odnotowały wzrost
 1.4. wszystkie wsie ze spadkiem ludności
 2. gminy o wzroście ludności lub ubytku ludności mniejszym niż 10%
 2.1. gminy o spadku ludności do 10%
 2.2. gminy o wzroście ludności do 10%
 Źródło: opracowanie własne.

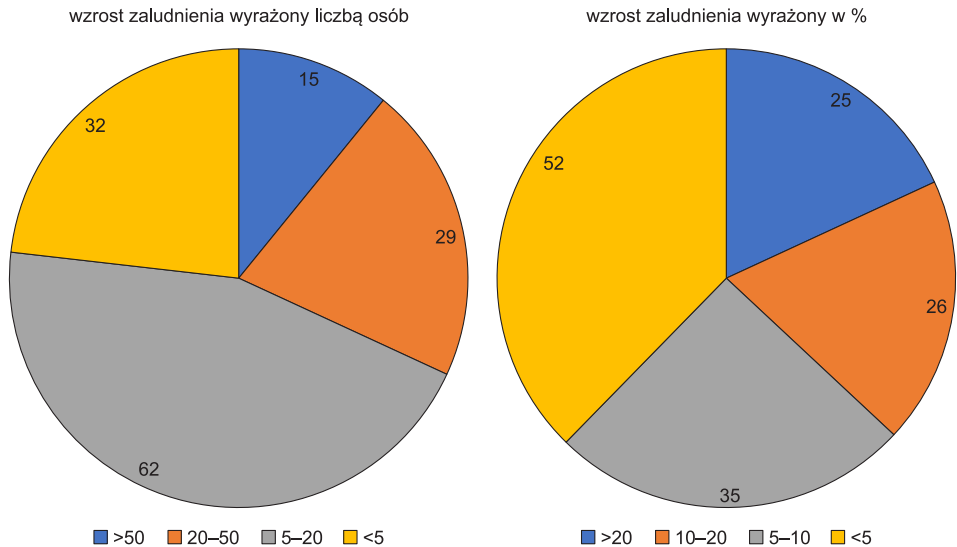
Ryc. 3. Gminy województwa lubelskiego:

1. z ubytkiem ludności większym niż 10%:
 - 1.1. 1 wieś odnotowała wzrost
 - 1.2. 2 wsie odnotowały wzrost
 - 1.3. 3 i więcej wsi odnotowały wzrost
 - 1.4. wszystkie wsie ze spadkiem ludności
2. gminy o wzroście ludności lub ubytku ludności mniejszym niż 10%
 - 2.1. gminy o spadku ludności do 10%
 - 2.2. gminy o wzroście ludności do 10%

Źródło: opracowanie własne.

W związku z uzyskanymi wynikami badań postanowiono, że do dalszych prac wyróżnione zostaną miejscowości, które spełniały jednocześnie dwa warunki: nastąpił w nich wzrost zaludnienia o co najmniej 50 osób oraz wzrost ludności wyniósł co najmniej 15%. Z bazy danych wytypowano kilkanaście takich wsi, a następnie wykonano wywiady telefoniczne w urzędach gmin właściwych dla danej miejscowości.

Na podstawie rozmów o charakterze wywiadu swobodnego przeprowadzono weryfikację danych statystycznych z NSP z lat 2002 i 2021 dla tych miejscowości. Z wywiadów w gminach wynika, że w niektórych przypadkach statystyczny wzrost zaludnienia związany był ze zmianami granic administracyjnych miejscowości (łączeniem miejscowości, przyłączaniem całych bądź części wsi, np. Kąkolewnica, Lubycza Królewska),

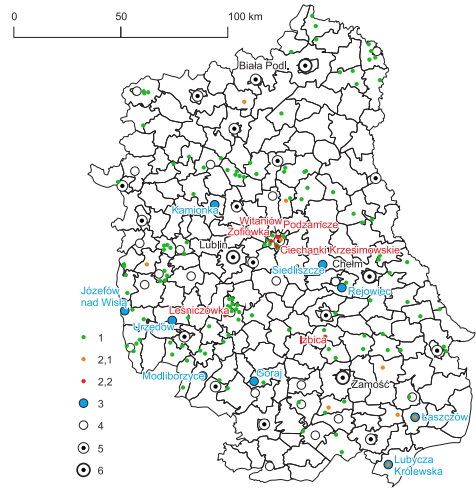

Ryc. 4. Liczba miejscowości o wzroście zaludnienia w latach 2002–2021 w gminach wyludniających się

Źródło: opracowanie własne.

niekiedy był efektem błędu w kodowaniu statystycznym (gmina Miączyn – osiedle PGR przyłączone w 2002 r. do wsi Miączyn, a w 2021 do wsi Miączyn Kolonia), innym razem związany był z „zamianą” danych pomiędzy miejscowościami (gmina Rachanie, wsie Michałów i Michałów Kolonia). Ostatecznie grupę wsi zawężono tylko do 6 miejscowości (ryc. 5).

W trakcie rozmów z przedstawicielami samorządów lokalnych ustalono przyczyny progresu ludnościowego w tych miejscowościach (tab. 1). Wśród wyróżnionych miejscowości znalazło się jedno miasto, siedziba gminy miejsko-wiejskiej Izbica. Położona jest ona w powiecie krasnostawskim, przy drodze krajowej nr 17 (Warszawa–Lublin–Lwów–Kijów) oraz przy linii kolejowej nr 69 Rejowiec Fabryczny–Rawa Ruska–Lwów. Miejscowość posiadała prawa miejskie od 1750 r., ale została ich pozbawiona w 1869 r. Restytuowanie praw miejskich nastąpiło w 2022 r. Za przyczynę wzrostu ludnościowego przedstawiciel gminy uznał dobrą lokalizację (przy drodze krajowej) oraz koncentrację usług dla terenu gminy.

Ryc. 5. Lokalizacja miejscowości charakteryzujących się wzrostem ludności w latach 2002–2021

1. miejscowości o wzroście liczby ludności
 - 2.1. miejscowości o jednoczesnym wzroście liczby ludności o co najmniej 15% oraz wzroście liczby ludności o co najmniej 50 osób
 - 2.2. miejscowości o jednoczesnym wzroście liczby ludności o co najmniej 15% oraz wzroście liczby ludności o co najmniej 50 osób po weryfikacji w urzędach gmin
 3. miasta, które powstały w ciągu ostatnich 20 lat (stan w 2021 r., wszystkie o liczbie mieszkańców do 10 tys.)
 4. inne miasta do 10 tys. mieszkańców
 5. miasta 10–50 tys. mieszkańców
 6. miasta powyżej 50 tys. mieszkańców
- Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Miejscowości progresu demograficznego w gminach wyludniających się

Nazwa miejscowości	Charakter osiedla	Przyczyny wzrostu ludności
Izbica	miasto w gminie miejsko-wiejskiej	siedziba gminy, usługi: bank, sklepy, szkoła, ośrodek zdrowia
Leśniczówka	wieś w gminie Bychawa	wieś położona w sąsiedztwie miasta, nowe tereny inwestycyjne
Podzamcze	wieś w gminie Łęczna	wsie położone w sąsiedztwie miasta, dobra lokalizacja, przy drogach wojewódzkich, migracje wewnętrzne ludności
Zofiówka		spowodowane „uwolnieniem” terenów budowlanych, bliskie sąsiedztwo miejsca pracy
Witaniów		
Ciecanki		
Krzesimowskie		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP 2002 i 2021 (www.stat.gov.pl) oraz wywiadów telefonicznych.

Nie bez znaczenia były również według rozmówcy aspiracje miejskie tej miejscowości, a tym samym oddziaływanie społeczne i kulturowe w skali lokalnej.

Wieś Leśniczówka położona jest w gminie Bychawa przy zmodernizowanej w 2020 r. drodze powiatowej nr 2288L Kielczewice–Leśniczówka–Bychawa. Jest przedłużeniem ulicy Grodzany, znajdującej się w mieście Bychawa. Za główną przyczynę wzrostu ludnościowego wskazaną w wywiadzie uznano „boom” budowlany, który powstał po uwolnieniu nowych terenów inwestycyjnych w tej miejscowości. Według respondenta-eksperta miasto Bychawa nie posiada dużej powierzchni terenów inwestycyjnych, a miejscowość Leśniczówka, położona w bliskim sąsiedztwie miasta, sprzyjała takim przedsięwzięciom. Procesy te prowadzą do sprzężeń topograficznych, czyli wypełniania zabudową przestrzeni pomiędzy miejscowościami.

Wsie: Podzamcze, Zofiówka, Witaniów i Ciecanki Krzesimowskie znajdują się w niedalekim sąsiedztwie miasta Łęczna. Jak zgodnie stwierdzili przedstawiciele Urzędu Miasta, za progres budowlany odpowiedzialne były w tych miejscowościach migracje wewnątrz ludności w gminie Łęczna, wywołane odrolnieniem rozległych terenów. Na zmiany w klasyfikacji gruntów presję wywierali sami mieszkańcy gminy. W konsekwencji dokonano aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Dodatkowo przedstawiciele samorządu uważają, że bliskie sąsiedztwo gminy Puchaczów i znajdującej się w niej Kopalni Węgla Kamiennego Bogdanka było przyczyną ożywionego ruchu budowlanego wśród osób pracujących w kopalni. Jak zauważyli eksperci, miasto Łęczna ma w swoim zasobie wolne tereny inwestycyjne, jednak były one droższe i nie spełniały oczekiwań inwestorów. W miejscowości Podzamcze zaczął również działać deweloper, który oferował mieszkania w osiedlu. Znana z wielu innych lokalizacji podobnych osiedli zachęta koncentrowała się na walorach ekologicznych oraz funkcjonalnych².

Dyskusja i podsumowanie

Kwestia, którą podjęto w artykule, jest istotna dla obecnej i przyszłej organizacji lokalnych systemów osadniczych. Badania w tej skali przestrzennej są istotne dla rozumienia współczesnych przekształceń sieci osadniczej w układach wewnątrzgminnych. Zakładano, że grupa gmin depopulujących ze wzrastającym ośrodkiem lokalnym jest na tyle duża, aby można było określić prawidłowości w zmianach lokalnych układów osadniczych. Hipoteza ta okazała się fałszywa.

² Przykład zachęty ze strony dewelopera: „Osiedle Słoneczne Pojezierze Park to nowe osiedle domów jednorodzinnych w Łęcznej-Podzamcze. Doskonała alternatywa dla tradycyjnych mieszkań w bloku. Oferowane domy na sprzedaż wyróżniają się oryginalną architekturą i nowoczesnym stylem. Domy w Łęcznej to połączenie klasycznej bieli z elementami dekoracyjnymi. Wszystkie obiekty zostały tak zaprojektowane i usytuowane, by zapewnić jak najlepsze warunki przyszłym mieszkańcom. Domy położone są w spokojnej i cichej okolicy” (<https://www.otodom.pl/pl/oferta/nowe-domy-jednorodzinne-wybudowane-ID4iexN>).

Tylko 4% miejscowości wiejskich województwa odnotowało wzrost demograficzny, z tego większość (ok. 2/3) nieduży – do 10%. Zauważono, że wzrost demograficzny w niektórych miejscowościach na obszarach gmin generalnie wyludniających się ma miejsce w strefach podmiejskich mniejszych ośrodków, choć trudno, ze względu na niepowszechny charakter zjawiska, stwierdzić w tym zakresie prawidłowości. Warto ponadto zwrócić uwagę na ośrodki, które formalnie nie są miastami, ale wykazują wiele cech miejskich (por. Heffner 2016). To najczęściej dawne miasta, które obecnie formalnie są wsiami. Część z nich licznie uzyskuje prawa miejskie w ostatnich latach. Rozwój takich osiedli na obszarach wiejskich w kontekście koncepcji osiedli kluczowych powinien być potraktowany w dalszych badaniach z większą uwagą (por. Drobek 1999, Krzysztofik, Dymitrov 2015, Bański 2022).

Należy zaznaczyć, że obserwacja zmian demograficznych, zwłaszcza w zakresie potencjału ludnościowego miejscowości, jest jednym z wielu możliwych sposobów określania istotności (roli) osiedla w lokalnym systemie osadniczym, a tym samym tworzenia podstaw do interpretacji tej pozycji jako „kluczowej”. Kolejną kwestią badawczą powinno być określenie potencjału funkcjonalnego osiedli. Utrata ludności nie musi oznaczać proporcjonalnej redukcji funkcji społeczno-gospodarczych wsi, a tym samym również podstaw instytucjonalnych rozwoju (Suliborski 2015). Inną interesującą kwestią do rozpatrzenia w kontekście kształtowania się wsi kluczowych może być sytuacja w dziedzinie mieszkalnictwa, szczególnie wyznaczania lokalizacji nowego budownictwa. Ważnym zagadnieniem jest również istnienie zasobów specyficznych decydujących często o warunkach życia ludności i kreowaniu marki miejsca (Wójcik 2023). W dyskusji nad uzyskanymi wynikami należy też podkreślić inną kwestię. W artykule skupiono się nad wymiarem ilościowym zjawiska w kategoriach bezwzględnych, tj. interesował nas przede wszystkim wzrost bądź spadek liczby mieszkańców. W związku z rozmiarami depopulacji gmin warto również w kolejnych pracach nad identyfikacją osiedli kluczowych zastanowić się nad analizą relacji wyrażoną liczbami względnymi. Wskazujemy tu na możliwość względnego umocnienia się wsi (np. gminnych) w relacji do mniejszych jednostek. Warto rozpatrzyć zmiany wskaźnika koncentracji ludności w gminach, co może w połączeniu z analizą funkcjonalną dać oczekiwane rezultaty w zakresie identyfikacji wsi kluczowych, a tym samym wspomóc procesy planowania przestrzennego gmin.

Ostatnią ważną dla dyskusji kwestią jest konieczność weryfikacji danych pozyskanych z urzędów statystycznych. Badania lokalne prowadzą do weryfikacji listy miejscowości. Wzrost demograficzny części osiedli jest pozorny i wynika z różnych opisanych wcześniej błędów. Pracę tę można wykonać tylko osobiście na drodze wywiadów w gminach. Aktywność terenowa w tym względzie jest źródłem cennych spostrzeżeń o rzeczywistych procesach demograficznych.

Literatura

- Bański J., Wesołowska M. 2012. Architectural Transformations of Residential Buildings in Rural Areas of the Lublin Region. *Architectoni.ca*, 2: 174–186.
- Bański J. 2022. Rozważania na temat klasyfikacji małych miast – przegląd podejść badawczych i próba klasyfikacji wielokryterialnej. *Przegląd Geograficzny*, 94(2): 199–218.
- Biderman E. 1967. Kryteria hierarchizacji osiedli centralnych w badaniach na Pomorzu Zachodnim. [W:] L. Straszewicz (red.), *Ośrodki lokalne*. Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 32–49.
- Chilczuk M. 1963. Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce. *Prace Geograficzne*, 45. Instytut Geografii PAN, Warszawa.
- Cloke P. (red.) 1979. *Key settlements in rural areas*. Routledge, London.
- Clout H.D. 1972. *Rural Geography – an introductory survey*. Pergamon, Oxford.
- Drobek W., Heffner K. 1994. Koncepcja wsi kluczowych a procesy osadnicze na obszarach wiejskich. *Przegląd Geograficzny*, 66(1–2): 19–31.
- Eberhardt P. 1989. Regiony wyludniające się w Polsce. *Prace Geograficzne IGiPZ PAN*, 148.
- Flaga M., Wesołowska M. 2018. Demographic and social degradation in the Lublin province as a peripheral area of East Poland. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 41: 7–27.
- Heffner K. 1991. Śląsk Opolski. Proces przekształceń ludnościowych i przestrzennych systemu osadnictwa wiejskiego. Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Heffner K. 2016. Proces suburbanizacji a polityka miejska w Polsce. [W:] T. Marszał (red.), *Miasto-region-gospodarka w badaniach geograficznych*. W stulecie urodzin Profesora Ludwika Straszewicza. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Frenkel I. 2016. Prognoza demograficzna Polski do 2050 roku ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 1(170): 19–58.
- Janiszewska A. 2015. Depopulacja ludności w regionie łódzkim. [W:] P. Szukalski (red.), *Procesy demograficzne w województwie łódzkim w XXI w.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 11–32.
- Kielczewska-Zaleska M. (red.) 1974. *Studia nad strukturą lokalnej sieci osadniczej wybranych obszarów w Polsce*. Dokumentacja Geograficzna, 2. Instytut Geografii PAN, Warszawa.
- Kielczewska-Zaleska M. (1972). *Geografia osadnictwa*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Krzysztofiak R., Dymitrow M. (2015). *Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems*. University of Gothenburg, Gothenburg.
- Liszewski S. 1993. Dorobek łódzkiego ośrodka geograficznego w zakresie badania ośrodków lokalnych. Próba syntezy, kierunki dalszych prac. [W:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 29–40.
- Maćkiewicz B., Kołodziejczak A., Szczepańska M., Głębocki B., Kacprzak E. 2018. Społeczne i ekonomiczne koszty bezładu przestrzennego w rolnictwie. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 182(2): 239–279.
- Maik W. 1988. *Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadnictwa*. Seria Geografia, 37. Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Maik W. 1993. Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze. [W:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 19–28.
- Maik W. 2012. *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich*. Studium z metodologii geografii miast. Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W. 1992. *Podstawy geografii miast*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Newman J. 1967. *New dimensions in regional planning: a case study of Ireland*. An Foras Forbartha, Dublin.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. 2018. Monitoring rozwoju obszarów wiejskich, etap III: struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika. Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. 2023. Monitoring rozwoju obszarów wiejskich, etap IV: Dekada przemian społeczno-gospodarczych. Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa.

- Suliborski A. 2010. Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A. 2015. Wykorzystanie koncepcji „funkcji miejsca” w badaniach wielofunkcyjności obszarów wiejskich (przykład gminy miejsko-wiejskiej Rzgów w powiecie wschodnio-łódzkim). *Studia Obszarów Wiejskich*, 37: 71–90.
- Szmytkie R., Tomczak P. 2015. Współczesne tendencje zmian ludnościowych i funkcjonalnych na obszarach wiejskich Ziemi Kłódzkiej. *Studia Obszarów Wiejskich*, 37: 181–194.
- Szmytkie R., Tomczak P. 2018. Procesy depopulacji na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego w latach 1995–2015. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3(73): 99–117.
- Szymańska D. 2009. Geografia osadnictwa. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Śleszyński P. 2019. Geografia osadnictwa i ludności po Osiecznej. Szkic uwarunkowań i dróg rozwoju. *Przegląd Geograficzny*, 39: 39–50.
- Śleszyński P., Markowski T., Kowalewski A. 2018. Koszty i straty bezładu przestrzennego. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 182(3): 99–182.
- Wesołowska M. 2016a. Depopulacja wsi – szansa czy zagrożenie dla przestrzeni wiejskiej? [W:] K. Heffner, B. Klemens (red.), *Obszary wiejskie. Wiejska przestrzeń i ludność, aktywność społeczna i przedsiębiorczość*. *Studia KPZK PAN*, 167: 250–273.
- Wesołowska M. 2016b. Zastosowanie modelu czterech kapitałów do oceny możliwości rozwoju wsi trwale depopulacyjnych. [W:] *Współczesne problemy ludnościowe na obszarach wiejskich*. *Biuletyn KPZK PAN*, 263: 47–60.
- Wesołowska M. 2018a. *Wsie zanikające w Polsce. Stan, zmiany, modele rozwoju*. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Wesołowska M. 2018b. Polarisation of rural settlements in the Lubelskie voivodship as a result of population changes. *Barometr Regionalny*, 16(2): 161–171.
- Węclawowicz G. 2020. Wkład geografii w kształtowanie struktury zagospodarowania przestrzennego Polski. [W:] P. Śleszyński (red.), *Badania geograficzne dla rozwoju niepodległej Polski*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 119–138.
- Wójcik M. 2012. Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M. 2023. Wsie o istotnych walorach krajobrazowych. Przypadek województwa łódzkiego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 63: 35–49.
- Zagożdżon A. 1964. Problematyka zespołów osadniczych. *Czasopismo Geograficzne*, 35(3–4): 387–397.
- Zajchowska S. (red.) 1976. *Współczesna problematyka osadnictwa wiejskiego*. Seria Geografia, 10. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Zaktualizowana koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju. 2005. Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa.

Depopulation of rural areas at the local scale. The case of the Lublin Voivodeship

Abstract: The article focuses on the issue of the structure and organization of the rural settlement network. An original research procedure was developed in the field of local settlement analysis, i.e. the focus was on changes taking place in the lowest-level local government units. The issue of depopulation was addressed on an intra-municipal scale. The following research questions were formulated: does depopulation affect all settlement units in rural communes? What types of communes can we distinguish in terms of demographic differences between towns? and what are the reasons for the differences between settlement units? The considerations refer to the concept of key settlements, which is important for spatial planning. Therefore, a hypothesis was formulated which assumed that the number of communes in which, despite general depopulation, there is an increase in some settlements, is large enough to determine the basic regularities of settlement transformations. The topic discussed in the article has important implications for the current and future organization of local settlement structures. It was found that in the vast majority of communes in the Lublin Voivodeship, all rural settlements lost residents in the first two decades of the 21st century. It has been noticed that

demographic growth in some towns in the areas of municipalities that are generally depopulating is taking place in the suburban zones of smaller centers, although it is difficult, due to the non-common nature of the phenomenon, to determine spatial regularities in this respect. In our opinion, it is also worth paying attention to villages that do not officially have urban status, although they show many such features. Some of them have received city rights in recent years. The development of these settlements in rural areas in the context of the concept of key settlements should be thoroughly examined in subsequent studies in this field.

Key words: rural settlements, depopulation, key settlements, peripheral region